

Rozwijanie gotowości szkolnej dzieci w wieku przedszkolnym —kontekst pedeutologiczny

WSTĘP

Tekst niniejszy zawiera krótkie rozwinięcie następujących zagadnień:

1. gotowość psychiczna, jej istota, treść i struktura;
2. gotowość a dojrzałość dzieci przedszkolnych do szkoły;
3. gotowość szkolna dzieci a gotowość zawodowa nauczycielek przedszkoli do działalności pedagogicznej.

Celem niniejszego szkicu był zamiar włączenia się w ogólnopolską dyskusję nad efektywniejszym kształtowaniem umiejętności poznania dzieci przez studentów wychowania przedszkolnego.

Z tak pomyślanych założeń wynika główna teza, którą tu pragniemy rozwinąć i udokumentować literaturą specjalistyczną i materiałami z badań własnych.

Jeśli nauczycielka przedszkola wykazuje wysoki poziom gotowości zawodowej do działalności pedagogicznej, to potrafi skuteczniej rozwijać gotowość szkolną dzieci.

1. ISTOTA, TREŚĆ I STRUKTURA GOTOWOŚCI SZKOLNEJ

Geneza pojęcia "gotowość psychiczna" sięga połowy

XIX wieku; wówczas, w I etapie kształtowania poglądów naukowych na gotowość, traktowano ją jako zjawisko bliskie czujności, mobilizacji.

W II etapie (lata od około 1912 do około 1940 r.) nastąpiła intensyfikacja opracowania wyników badań mechanizmów neurofizjologicznych regulacji i samoregulacji zachowania człowieka oraz określenie gotowości psychicznej jako przejawu aktywności systemu nerwowego, jako aktywizacji w związku ze zdolnością do pracy.

III etap rozwoju poglądów na gotowość psychiczną obejmuje okres od około 1945 r. do lat sześćdziesiątych, a wyróżnia się ożywieniem badań w zakresie teorii czynności. W związku z nią gotowość jest odtąd rozumiana nie tylko w kontekście procesów neurofizjologicznych, ale głównie - psychicznych. To na tym etapie właśnie stosowano pojęcie gotowości psychicznej w odniesieniu do konkretnych rodzajów specyficznej działalności człowieka, np. w pedagogice przedszkolnej - i wczesnoszkolnej - gotowość dziecka do podjęcia nauki szkolnej¹

Ostatni trwający aktualnie IV etap ewolucji poglądów na zjawisko gotowości wyróżnia się opracowywaniem przesłanek do teorii gotowości i zapoczątkowaniem badań nad pedeutologicznym kontekstem gotowości. Dotąd rozwiązywane były tylko cząstkowe zadania badawcze skupione wokół wybranych problemów gotowości psychicznej, jako gotowości zawodowej do działalności pedagogicznej. Termin ten uzyskuje coraz bardziej samodzielną pozycję i znaczenie na tle innych kategorii teorii osobowości

1. Por. wykaz wybranych prac: B.T., Bibliografia. Z problemów dojrzałości szkolnej, "Wychowanie w Przed-szkolu" 1972, nr 7/8. - Por.: K.Duraj-Nowakowa, Gotowość zawodowa nauczycieli do działalności pedagogicznej, "Ruch Pedagogiczny" 1982, nr 1.

i działalności człowieka, także nauczyciela.

Wróćmy jednak po tych wstępnych uwagach o genezie gotowości psychicznej do znaczenia gotowości w sensie przyjmowanym podczas etapu III, w którym - przypomnijmy - nastąpiło zastosowanie terminu gotowości na użytek pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej.

W polskiej literaturze z zakresu pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej najczęściej spotykamy pojęcie dojrzałości, jeśli zaś - sporadycznie - spotyka się pojęcie gotowości, to jako tożsame lub bliskoznaczne². W języku spontanicznie tworzy się różne terminy po to, aby oznaczały różne pojęcia. Tak jest i z nazwą gotowość. Zatem pojęcie gotowości wymaga sprecyzowania.

Dla gotowości człowieka charakterystyczny jest czas, faza rozwoju najbardziej korzystna dla przyswojenia sobie pewnych cech i czynności, nosi on nazwę okresu "gotowości" lub okresu "krytycznego", wieku sensorywnego.

Najczęściej i najwcześniej zjawisko gotowości i dojrzenia kojarzono - zdaniem B.Wilgockiej-Okon - tylko ze stopniem rozwoju umysłowego, z poziomem inteligencji, ze zdolnościami³. Taka interpretacja była właściwa pierwszemu kierunkowi badań w latach międzywojnia nad gotowością-dojrzałością szkolną dzieci przedszkolnych.

2. M.in. B.Wilgocka-Okon, Zasób umysłowy dzieci dawniej a dziś, PZWS, Warszawa 1967. Za tą uczoną prawie cała szkoła polskiej pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej - por. B.Wilgocka-Okon, O gotowości do podjęcia obowiązków szkolnych, "Nowa Szkoła" 1969, nr 11 i 12. Wyraźnie zwraca się na to uwagę w innej pracy - B.Wilgocka-Okon, O badaniu dojrzałości szkolnej, PZWS, Warszawa 1971, s.8 i 56-58. Ta sama autorka używa obu pojęć zamiennie, acz pojęcia gotowości bardzo rzadko, bo tylko trzykrotnie w (całej) kolejnej monografii - B.Wilgocka-Okon, Dojrzałość szkolna dzieci a środowisko, PWN, Warszawa 1972, s.6, 11 i 19.

3. K.Penning, H.Winkler, F.Krause, A.Kern, H.Roth, G.Schlevoigt, F.Sollwod, G.Wicht i in. (tu celowo cytuję tylko za B.Wilgocką-Okon, op.cit., s.16-19), krótko mówiąc na Zachodzie i w USA wyraźnie rozróżnia się dwa pojęcia gotowości i dojrzałości.

Reprezentanci tego nurtu głosili, iż gotowe, dojrzałe do podjęcia obowiązków szkolnych jest to dziecko, które posiadało umiejętności przystosowania się do nowych warunków szkolnych (Ch.Bühler, L.Schenk-Danzinger). Uznawano, iż "kariera szkolna dziecka zależy w głównej mierze od umiejętności podjęcia i doprowadzenia do końca zadania, jakie samo dziecko sobie stawia lub jakie nakłada na nie szkoła, w tym również zadania dostosowania się do środowiska szkolnego. Za drugi warunek psychologowie wiedeńscy uważali zdolność rozwijania symboli (...), ważne są również umiejętności działania celowego, intencjonalnego"⁴.

B.Wilgocka-Okoń ograniczyła się, jak sama pisze, do możliwie pełnego badania dojrzałości umysłowej dzieci oraz - mniej wyczerpującego - dojrzałości społecznej⁵.

2. GOTOWOŚĆ - DOJRZAŁOŚĆ SZKOLNA

Najbogatszą koncepcję dojrzałości zarysował S.Szuman. Wychodząc od szerokiego rozumienia dojrzałości szkolnej jako stopnia rozwoju fizycznego, społecznego i psychicznego, który czyni dzieci wrażliwymi i podatnymi na nauczanie i wychowanie, S.Szuman wyeksponował jej następujące aspekty: ukształtowanie organizmu, rozwój sprawności motorycznych, zakres wiedzy o orientacji w świecie przyrody, o życiu społecznym, umiejętność posługiwania się przedmiotami codziennego użytku, zdolność krytycznego

4. Ch.Bühler, Dzieciństwo i młodość, NK, Warszawa 1933. - L.Schenk-Danzinger, Schuleintrittsalter, Schulfähigkeit und Lesereife, Klett-Verlag Stuttgart 1969. - Też: Entwicklung-Sozialisation-Ehrziehung, Von der Geburt bis zur Schulfähigkeit, Österreichischer Bundesverlag, Wien 1934. - Por. także: B.Wilgocka-Okoń, op.cit., s.17-18.

5. B.Wilgocka-Okoń, O badaniu..., op.cit., s.8.

ustosunkowania się do własnych i cudzych twierdzeń. Ponadto S.Szuman widział jeszcze i następujące aspekty szczegółowe dojrzałości: ukształtowany emocjonalny stosunek do rzeczy i zdarzeń, poleceń i zadań, rozwój zainteresowań i zamiłowań; ukształtowanie woli i pewnego, niezbędnego w pracy szkolnej stopnia uległości wobec woli dorosłych; zdolność harmonijnego współżycia i współdziałania z innymi⁶. Ta definicja oparła się na wpływie zmian i czasu.

Na początku uważano, że dojrzałe było, zdaniem badaczy, dziecko inteligentne, uzdolnione, rozwinięte umysłowo. Następnie obserwujemy ewolucję poglądów w kierunku od poszukiwań stale wzrastającej ilości wskaźników dojrzałości aż do koncepcji wieloczynnikowej⁷.

Według W.Okonia: "Dojrzałość szkolna (utożsamiana z gotowością - przypis K. D.-N.) zależy od warunków bytowych dziecka, wykształcenia rodziców, wychowania przedszkolnego, zdolności dziecka i jego zdrowia. Badania nad dojrzałością szkolną mają na celu ustalenie czynników ją warunkujących, opracowanie narzędzi masowych badań dojrzałości szkolnej oraz metod i środków psychopedagogicznych umożliwiających ogółowi dzieci osiągnięcie jeszcze przed pójściem do szkoły takiego poziomu dojrzałości szkolnej, jaki jest niezbędny do zapewnienia im

6. Por. S.Szuman, O dojrzałości szkolnej dzieci 7-letnich, "Nowa Szkoła" 1962, nr 6,9,10,11. - Por. M.Jakowicka, Stan i potrzeby rozwojowe pedagogiki wczesnoszkolnej, WSP, Zielona Góra 1983.

7. B.Wilgocka-Okoń, Dojrzałość szkolna..., op.cit., s.18. - Por. także: J.Syska, Dojrzałość do nauki, jej badania i ćwiczenia, Wyd. ZO ZNP, Katowice 1959. - Por.: F.Holzinger 1960; S.Szuman 1962; B.A.Johansson 1965; B.Wilgocka-Okoń 1967; J.Różycka 1968 (cyt. za B.Wilgocka-Okoń, op.cit.).

pełnego powodzenia szkolnego"⁸. W definicji tej brak jest opisu istoty i treści zjawiska, mówi się tylko o jego uwarunkowaniach.

O różnicach między gotowością a dojrzałością, świadczą też znane badania A. Gesella, który wykazał, że rozwój "zależy od dojrzewania; przed osiągnięciem przez dziecko gotowości (...) ćwiczenie jest mało skuteczne. To jest pojęcie gotowości wywołanej dojrzewaniem (...), twierdząco bowiem niesłusznie, że gotowość ta jest wyłącznie wynikiem dojrzewania (...) Efektywność ćwiczenia zależy przy tym nie tylko od spowodowanej dojrzewaniem gotowości organizmu, ale i od charakteru zadania (bardziej skomplikowane lepiej się ćwiczą), od rodzaju stosowanych ćwiczeń oraz ich ilości (...) Trwałość wyników ćwiczenia jest też bardzo różnorodna, co również zaprzecza wyłącznej roli dojrzewania"⁹. Gotowość jest tu traktowana podrzędnie lub równolegle, obocznie do dojrzałości wobec rozwoju i rozumiana jako zdolność (np. do czytania).

Niektórzy psychologowie nie rozróżniają dwu interesujących nas pojęć i ich zakresów znaczeniowych, mówiąc bez przekonania o tzw. dojrzałości szkolnej lub o dojrzałości, w której "gotowość do wykonywania zadań" jest zaledwie jednym ze wskaźników dojrzałości¹⁰ (gotowość rozumiana podrzędnie).

Miarę gotowości-dojrzałości szkolnej stanowi nie tylko suma osiągnięć w danym teście, który tę gotowość

8. W. Okoń, Słownik pedagogiczny, PWN, Warszawa 1984, s. 54; Słownik psychologiczny, (red.) W. Szewczuk, WP, Warszawa 1979, s. 56.

9. Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży, (red.) M. Żebrowska, PWN, Warszawa 1972, s. 70-74 i in.

10. Z. Włodarski, M. Przetacznikowa, Psychologia wychowawcza, PWN, Warszawa 1980, s. 56. - S. Słyszowa, Poznawanie dzieci rozpoczynających naukę i kontrolowanie ich rozwoju, WSiP, Warszawa 1974.

sprawdza, lecz i rzeczywiste powodzenie szkolne dziecka. Przyczyny niepowodzeń szkolnych zostały ustalone w zależności od samych dzieci, a także od środowiska i od szkoły. Grupę przyczyn dydaktycznych stanowią nie tylko te związane z wadliwą pracą ucznia, ale też te zależne i niezależne od nauczyciela. Ponieważ jednak nauczyciel jest zobligowany prowadzić zawodową działalność pedagogiczną celową, świadomą i skuteczną, więc akcent kładziemy na ten czynnik. Wśród przyczyn niepowodzeń ze strony szkoły występują błędy, usterki osobowości i działalności nauczyciela. Do nich należą: niedostateczne przygotowanie i doskonalenie nauczycieli, nieznanostwo współczesnych teorii pedagogicznych, nieumiejętność stosowania tych teorii w praktyce działalności zawodowej, zbyt mała znajomość uczniów, brak dostatecznej troski o uczniów opóźnionych w nauce. Albowiem "nauczanie optymalne to nauczanie, które, z jednej strony, uwzględnia już osiągnięty przez dziecko stopień rozwoju, z drugiej zaś strony, rozwija czynności poznawcze przekształcając je głównie za pomocą odpowiednio dobranych ćwiczeń"¹¹.

Wśród wielu rodzajów oddziaływań ułatwiających dziecku osiągnięcie coraz wyższego stopnia rozwoju gotowości wymienia się jako ważne również ukształtowanie potrzeby osiągnięć, nagradzanie osiągnięć, poprawne interakcje między dzieckiem a rodzicami, samopoznawanie dziecka i jego samokontrola¹².

Jak widać, gotowość-dojrzałość szkolna związana jest

11. B. Wilgocka-Okoń, op.cit., s.13 i 15. Por. W. Dutkiewicz, Dojrzałość szkolna dzieci o zróżnicowanym poziomie rozwoju fizycznego, "Kwartalnik Pedagogiczny" 1984, nr 4. - J. Sokółska, Dojrzałość szkolna dzieci a czas ich pobytu w przedszkolu, "Kwartalnik Pedagogiczny" 1985, nr 1.

12. Tamże, s.160.

ściśle z gotowością-dojrzałością życiową, zaś warunkują proces gotowości w ujęciu makro, bo socjologicznym, następujące czynniki: wzrost, rozwój, czyli realizacja immanentnych zadatków organizmu, całokształt wymogów środowiska, socjalizacja, wychowanie intencjonalne¹³.

Gotowość to właściwości rozwoju socjalnego (etapu socjalizacji) człowieka i wymagania społeczne wobec ludzi w określonym wieku. Gotowość jest wynikiem rozwoju, pozostaje w ścisłej relacji wzajemnej z procesami wychowania, kształcenia, uczenia się.

I właśnie intencjonalne wychowanie jako proces, do którego sposobimy studentów kierunku wychowania przedszkolnego stanowi przedmiot przygotowywania kandydatów na nauczycieli w szkole wyższej. Dlatego wydaje się, iż słuszne jest dopatrywanie się analogii między gotowością szkolną dzieci i gotowością zawodową nauczycieli przedszkoli.

Warto w dalszej kolejności zająć się relacjami procesów dojrzewania i uczenia się. Termin "dojrzewanie" jest bardzo rozmaicie rozumiany i obejmuje różne procesy rozwojowe (H.B.English i A.C.English 1958, s.308). W najszerszym znaczeniu utożsamiany jest z pojęciem rozwoju, rozumianego jako proces osiągnięcia dojrzałości; w najwęższym obejmuje tylko zmiany rozwojowe zależne od dziedziczności. Dojrzewaniem nazywa się rozwój, w którym obserwowane powszechnie różnice między jednostkami skorelowane są raczej z poprzednio istniejącymi różnicami środowiskowymi. Chyba najczęściej termin dojrzewanie używany jest w tym znaczeniu, które pozwala odróżnić ten

13. Por. J.Szczepański, Elementarne pojęcia socjologii, WP, Warszawa 1963.

proces rozwojowy od uczenia się: dojrzewaniem nazywa się te przejawy rozwoju, które występują przy wyraźnym braku specyficznych doświadczeń praktycznych (ćwiczenia, wartościowania) w przeciwieństwie do gotowości, w której doświadczenie odgrywa istotne funkcje. Jedność procesów dojrzewania i uczenia się podkreślają bardzo mocno psychologowie radzieccy, oba te procesy - to wzajemnie od siebie zależne i przenikające się ogniwa procesu rozwojowego, w którym przyczyna i skutek nieustannie się przeplatają, skutek staje się przyczyną, a przyczyna - skutkiem. Uczenie się nie tylko staje się ważnym elementem rozwoju, w miarę jak dojrzewanie stwarza do tego gotowość, lecz i samo wpływa na przebieg dojrzewania (S.L.Rubinsztejn, 1962, s.212)¹⁴. Zauważmy tu, iż w późniejszych 20. latach takie stanowisko psychologów radzieckich ulegało dyferencjacji.

Zatem gotowość to jednak nie to samo co dojrzałość. Najczęściej przecież rozumie się dojrzałość jako pewną fazę rozwoju człowieka, która rozpoczyna się, jak twierdzą niektórzy, od około 11 roku życia. Już to samo wyklucza identyczność zakresów znaczeniowych tych dwu pojęć. Ale i zjawiska to zgoła różne. Dojrzałość oznacza niekiedy pewną fazę przejściową, do niej zmierza, dorasta człowiek, w niej trwa i z niej wyrasta. W przeciwieństwie do dojrzałości gotowość jest symptomem, który bywa właściwy człowiekowi w różnych fazach rozwojowych. Jeśli odwołać się do W.Szewczuka, to na dojrzałość składa się kilka faz. A to faza: wstępnej orientacji, stabilizacji planu życiowego, okresu progresywnej ekspansji i in.¹⁵,

14. H.B.English, A.C.English, A Comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytical Terms, Longmans, London 1958, s.308.

15. Por. W.Szewczuk, Psychologia człowieka dorosłego, WP, Warszawa 1954.

czego nie można powiedzieć o gotowości, aczkolwiek ona też przyjmuje różne postaci w zależności od etapu jej rozwoju, ukształtowania. Albowiem "gotowość do spełniania wymagań, która u małego dziecka nie istnieje w ogóle, może narastać i osiągać maksimum u człowieka, który jest nastawiony na całkowite podporządkowanie się temu, czego wymaga od niego społeczeństwo"¹⁶.

Osobiście dopatruję się nieporozumień terminologicznych i semantycznych wokół pojęć "gotowość" i "dojrzałość" w odległych latach międzywojnia, kiedy zapożyczano termin angielski "readiness" (nie preparedness - przygotowanie) oraz niemiecki "Reife", i zaczęto je błędnie przekładać: zamiast gotowość jako dojrzałość [ang. ripeness; maturity; mellowness; fizjol. puberty: (mężczyźni) manhood; (kobiety) womanhood]¹⁷

Psychologiczna szkoła T.Tomaszewskiego wyraźnie różni te dwa ważne pojęcia w podręczniku ogólnym psychologii. Na podstawie źródła tak rudymenarnego mamy powody dostateczne i wystarczające do traktowania obu terminów rozłącznie¹⁸.

3. GOTOWOŚĆ SZKOLNA DZIECI A GOTOWOŚĆ ZAWODOWA NAUCZYCIELEK PRZEDSZKOLI DO DZIAŁALNOŚCI PEDAGOGICZNEJ

Miejsce teraz, aby zwrócić uwagę na pedeutologiczne aspekty gotowości. Okazuje się, że obecnie istnieje tylko jedna jedyna opublikowana monografia psychologicznych

16. J.Reykowski, G.Kochańska, Szkice z teorii osobowości, PWN, Warszawa 1980, s.180.

17. Por. Wielki słownik polsko-angielski, WP, Warszawa 1982, s.183 i 291.

18. Por. Psychologia, (red.) T.Tomaszewski, PWN, Warszawa 1979.

problemów gotowości studentów do działalności w wybranym zawodzie¹⁹. Nie wykonano dotąd takiej pracy na temat psychologicznych i pedagogicznych problemów gotowości studentów kierunków nauczycielskich lub pedagogicznych do działalności zawodowej. Dla drugiej połowy lat siedemdziesiątych charakterystyczne było zintensyfikowanie badań i opublikowanie opracowań cząstkowych, przyczynkarskich zagadnień gotowości zawodowej studentów - przyszłych nauczycieli tylko do wybranych form działalności pedagogicznej²⁰.

W wyniku naszych studiów i badań sądzimy, iż coraz bliższy jest czas wprowadzenia terminu gotowości psychicznej we wszystkich jej aspektach do słowników i podręczników psychologicznych oraz pedagogicznych. Już pierwsze takie próby udało się zanotować, choć tymczasem jednak rosyjski "Słownik psychologiczny" objaśnia tylko pojęcie "gotowość do działania", ale za to w kilku jej przejawach: "stan mobilizacji wszystkich systemów psychofizjologicznych człowieka, zapewniających efektywne wykonanie określonych czynności. Pojęcie gotowości do działania ma w psychologii inżynierskiej kilka odcieni znaczeniowych: 1) wyposażenie człowieka - operatora w niezbędne dla wykonania czynności wiadomości, umiejętności, nawyki; 2) gotowość do ekstremalnej realizacji posiadanego programu działania w odpowiedzi na pojawienie się określonego sygnału; 3) zgoda na coś, decyzja, zrealizować jakąś czynność i in. Konkretny stan gotowości określa się zespołem czynników, charakteryzujących różne poziomy,

19. M.I.Djaczenko, L.A.Kandybowicz, Psychologiczneskie problemy gotownosti k diejatielnosti, BGU, Mińsk 1976.

20. K.Duraj-Nowakowa, Formirovanije professionalnoj gotowosti studentow k pedagogičeskoj diejatielnosti, Awtorief. dokt. diss., MGPI, Moskwa 1983.

stany, aspekty gotowości: przygotowanie fizyczne, konieczne zabezpieczenie neurodynamiczne czynności, psychologiczne warunki gotowości. W zależności od warunków wykonania czynności wiodąca może się stać jedna z tych stron²¹.

Natomiast polski słownik specjalistyczny, utożsamiając oba interesujące nas pojęcia, podaje iż "dojrzałość szkolna (gotowość szkolna), osiągnięcie przez dziecko takiego stopnia rozwoju umysłowego, emocjonalnego, społecznego i fizycznego, jaki umożliwia mu udział w życiu szkolnym i opanowanie treści programowych kl. I"²².

Próba sformułowania definicji pojęcia "gotowości zawodowej do działalności pedagogicznej" przywiodła nas do szerszego pojęcia: "system regulacji działalności grupy społeczno-zawodowej". W wyniku studiów i badań wiemy już, iż gotowość zawodową należy traktować jako podstrukturę ogólnej gotowości człowieka, zwaną często gotowością życiową, co sugerowaliśmy już wcześniej.

We współczesnej literaturze specjalistycznej wyodrębniają się dwa typy podejść do problemu gotowości. Pierwszy typ podejścia proponuje ocenę gotowości jako określonego stanu funkcjonalnego, bliższego pojęciu "spokoju operatywnego", "stanu przedstartowego", "gotowości mobilizacyjnej", "czujności"²³.

Niektórzy autorzy (D.N.Uznadze i jego współczesna szkoła gruzińska) pojęcie "gotowości do działalności" wiążą z pojęciem postawy psychicznej²⁴. Fenomen postawy jest badany na tle ogólnej aktywizacji organizmu jako

21. Psychologiczeskij słowar', (red.) W.W.Dawydow i in., "Piedagogika", Moskwa 1983, s.75.

22. W.Okoń, op.cit., s.54.

23. M.Djaczenko, op.cit.

24. D.N.Uznadze, Psychologiczeskije issliedowanija, "Nauka", Moskwa 1966.

stanu, poprzedzającego zachowania i rozumiany jest jako gotowość do określonej formy reagowania oraz działalności. Postawy (attitudes, dyspozycje, ustosunkowania) charakteryzują społeczne zachowanie jednostki.

Drugie podejście teoretyczne interpretuje gotowość psychiczną jako przygotowanie. Zgodnie z tym podejściem przygotowanie psychologiczne rozpatruje się jako stałą charakterystykę osobowości jednostki i jej działalności, jako całościowy kompleks, zawierający w sobie zmienne intelektualne, motywacyjne, emocjonalne i sprawcze, adekwatne do wymagań treści i warunków działalności.

Gotowość zawodowa - to rezultat szeroko rozumianego przygotowania zawodowego, tj. procesów orientacji zawodowej, zapoznania się z zawodem, samookreślenia zawodowego i identyfikacji zawodowej; gotowość jest rezultatem kształcenia i samokształcenia zawodowego, wychowania i samowychowania zawodowego.

W wyniku naszych badań ustalono, że strukturę gotowości zawodowej jako zjawiska całościowego wyznacza pięć komponentów:

1. Motywacyjny, tzn. zawodowo znaczące potrzeby, zainteresowania i motywy działalności pedagogicznej.

2. Orientacyjno-poznawczo-oceniający, tj. wiadomości i wyobrażenia o treści zawodu i wymogach ról zawodowych, sposobach wykonywania zadań zawodowo-pedagogicznych, o specyfice i strukturze działalności pedagogicznej, o sposobach rozwiązania zadań zawodowych, rozwój zainteresowań pedagogicznych; samoocena przygotowania zawodowego.

3. Emocjonalno-wolucjonalny, czyli poczucie odpowiedzialności za rezultaty działalności pedagogicznej, samokontrola, umiejętność kierowania działaniami, z których składa się wypełnianie obowiązków zawodowych nauczyciela.

4. Operacyjno-sprawczy, tj. mobilizacja i aktualizacja wiadomości, umiejętności i nawyków, doświadczeń

zawodowych i zawodowo znaczących cech osobowości oraz adaptacji do wymagań i przepisów ról zawodowych i warunków działalności pedagogicznej.

5. Nastawieniowo-wykonawczy, tzn. prozawodowe postawy działalności pedagogicznej.

Gotowość zawodowa przedstawia sobą całościowy przejaw osobowości, swoisty syndrom cech, w określony sposób wpływający na dynamikę procesów psychicznych podczas wypełniania zadań pedagogicznych. Gotowość zawodowa to bardzo złożona struktura, której istotą są pozytywne motywy, postawy prozawodowe i internalizowane wartości zawodu nauczyciela. Tę gotowość tworzą także zawodowo znaczące cechy osobowości, całokształt wiadomości i umiejętności pedagogiczne oraz doświadczenie ich zastosowania w praktyce.

Zaś treść pojęcia "gotowość zawodowa" stanowi jedność dążeń do aktywnego, samodzielnego, twórczego rozwiązywania zadań pedagogicznych, poczucie odpowiedzialności za rezultaty działalności pedagogicznej i pozytywnych postaw zawodowych do pełnego wykorzystania od początku procesu pracy zgromadzonych wcześniej wiadomości, umiejętności, nawyków, doświadczeń i znaczących zawodowo cech osobowości.

Podkreślmy dla lepszego porozumienia się, iż w związku z lokalizacją wybranego zjawiska problem gotowości zawodowej jest przez nas traktowany interdyscyplinarnie, jako usytuowany na pograniczu psychologii i pedagogiki w obrębie pedagogiki szkoły wyższej, pedeutologii i pedagogiki przedszkolnej.

Gotowość zawodowa jest przez nas rozumiana jako zjawisko oboczne i podrzędne do przygotowania zawodowego, bo związane z efektywnością kształcenia wyższego kandydatów na nauczycieli przedszkoli. Takie interpretowanie gotowości wynika z przekonania mającego podstawy empiryczne, iż gotowość może postępować równolegle z procesem

przygotowania do zawodu, może ten proces poprzedzać, wyprzedzać.

Nie uważa się, mimo czaso- i pracochłonnych studiów i badań, że uzyskano definicję ostateczną i całkowitą, pamiętając o probabilistycznej wartości ustaleń naukowych, mając w pamięci myśl Seneki, że nawet pojęcia jasne nie wypełniają całkowicie rozumu, jego część najbogatsza jest ciemna i ukryta (co potwierdza np. współczesna cybernetyka). Co do rodzaju znaczenia denotacyjnego, tj. rozumienia rzeczywistej treści pojęcia gotowości, nie było wątpliwości już na wstępie naszych prac. Natomiast konotacja, tj. objaśnienie semantyczne, czyli odniesienie do wszelkich procesów poznawczych, emocjonalnych, które dany znak językowy wywołuje poza samym odpowiadającym mu pojęciem - stanowiło jeden z celów i zadań szczegółowych.

Uogólniając, gotowość zawodową rozumiem w trzech aspektach: rzeczowym, atrybutywnym i operacyjnym. Przez aspekt rzeczowy rozumiem system zintegrowanych cech kierunkowych i instrumentalnych znaczących dla jakości działalności pedagogicznej nauczyciela. Aspekt atrybutywny gotowości zawodowej oznacza taki stan nasilenia, natężenia i integracji syndromu cech, które sprzyjają osiągnięciu efektywności działań pedagogicznych. Natomiast znaczenie operacyjne gotowości zawodowej to wynik oddziaływań pedagogicznych, tzn. przygotowania akademickiego i aktywności własnej nauczyciela.

Proces pracy zawodowej - także pedagogicznej - składa się z: 1) uświadomienia sobie postawionych celów i zadań, 2) opracowania planu odpowiednich czynności, 3) zastosowania środków i metod działalności, 4) regulowania czynności odpowiednio do nakreślonych celów, 5) porównania otrzymanych rezultatów z warunkami wyjściowymi.

W naszych pracach badawczych uwagę skupiono na problematyce działalności pedagogicznej, rozpoczynając

rozważania od analizy pojęć: działalność, aktywność, postępowanie, zachowanie. Bo dopiero na tym tle, uwzględniając merytoryczne kryterium podziału działalności na jej rodzaje, ukazano specyfikę działalności pedagogicznej rozumianej tu jako odmiana działalności zawodowej.

Akcent położyłam na psychologiczną teorię poznawczą zachowania się człowieka w sytuacjach pracy zawodowej, starałam się też doceniać teorię motywacyjno-emocjonalną - wszystko z potrzeby zawężenia analiz do tylko jednej z wielu koncepcji działalności ludzkiej. Nie uważam tego wyboru ani za najtrafniejszy, ani za jedynie możliwy, ani bezwarunkowy. Prawdopodobnie studia nad problemem gotowości dałyby również cenne informacje wówczas, gdyby odbywały się w oparciu o przesłanki zaczerpnięte z innych, równoległe funkcjonujących teorii zachowania się człowieka, których ze względów wymienionych w niniejszym studium nie odrzuca się, lecz traktuje równorzędnie, alternatywnie.

W tym kontekście gotowość rozumie się jako stan "rozgrzewki" przed wykazaniem sprawności i jako ogólny poziom aktywacji organizmu. Z badań wyprowadzono wniosek, że człowiekowi działającemu celowo, również nauczycielowi, niezbędne jest nie tylko przygotowanie specjalistyczno-zawodowe i stworzenie warunków zewnętrznych do aktywności zawodowej, ale także konieczne jest przygotowanie "wewnętrzne", psychiczne do świadomego i skutecznego zachowania się w sytuacjach pedagogicznych.

Uwagę tu zatrzymujemy na pedeutologii rozumianej szeroko jako subdyscyplina opisująca i uogólniająca oraz integrująca problem studiów nad osobowością i pracą zawodową nauczyciela (analiza czynności, wiadomości, umiejętności, nawyków rozwiązywania zadań zawodowych). Przy tym eksponujemy zasady zachowania się celowego: różny stopień przypadkowego dopływu bodźców aktualnych

(odruch), doświadczenia z przeszłości (nawyki), antycypacja przyszłości (zadania). Taki kierunek poszukiwań doprowadził do uwzględnienia mechanizmów-wyznaczników zachowania się w kategoriach układu aktywacyjno-emocjonalnego, gdzie regulacja zachowania odbywa się przez odbiór i przetwarzanie informacji. Co ważniejsze - koncepcja kognitywna człowieka samodzielnego pozwala w badaniach nauczyciela na uwzględnienie różnorodnych mechanizmów ukierunkowujących jego działalność. Ukazuje, iż w wyniku aktywności zawodowej otaczający świat ulega przekształceniom oraz dokonuje się dalszy rozwój człowieka.

Pragniemy tu podkreślić, jak wielkiej doniosłości jest powołanie tych, którzy pomagają rodzicom w wypełnianiu ich obowiązku, podejmując w szkołach zadania pedagogiczne, które wymagają szczególnych przymiotów fizycznych, psychicznych i społecznych, najstaranniejszego przygotowania i ciągłej gotowości do adaptacji, do zmiany, do nieustannego rozwoju. Współcześni nauczyciele zszarzelili, zatracili indywidualność, barwność. Należy zadbać o odnowę ich osobowości, gotowości.

Sięgając do poglądów Stefana Baleya zawartych w rozdziale "Psychiczne właściwości nauczyciela - wychowawcy"²⁵, trzeba podkreślić, iż psycholog ten proponował wprowadzenie pojęcia "zdatności" wychowawczej, która nie mając pretensji do jakiejś jednolitej dyspozycji, byłaby zbiorem wszystkich cech umożliwiających i ułatwiających wychowanie. Nasze studia nad problemem gotowości pozwalają wskazać na tym przykładzie ewolucję poglądów od zdatności do przydatności, a stąd do gotowości. O ile

25. Por. Szyszko-Bohusz, Osobowość współczesnego nauczyciela, Ossolineum, Wrocław 1982, s.23. - S.Baley, Psychologia wychowawcza w zarysie, PWN, Warszawa 1952, s.97 i 218-220.

zdatność oznaczała odpowiedniość człowieka do zadań (zawodowych, życiowych), to później (lata pięćdziesiąte XX w.) psychologia pracy częściej postulowała "przydatność" człowieka do zawodu, zaś współcześnie proponuje się dobór raczej zawodu do możliwości, predyspozycji osobowości człowieka. Warto to uświadamiać kandydatom na nauczycieli także przedszkoli.

Jeśli niniejsze opracowanie jeszcze nie dość przekonująco utwierdza odbiorców o zasadności poczynionych tu przemyśleń, to sądzę, iż przynajmniej zostało tu wystarczająco postawione nowe pytanie (czy gotowość to jest dojrzałość?). Sens każdego stanowiska, każdej myśli wyznaczany jest przez perspektywę przyświecających im pytań²⁶. One to właśnie, ich wzajemne uwarunkowania i wewnętrzna mechanika wyłaniania pytań nowych, stanowią motor rozwoju nauk pedagogicznych. Wiedzę naszą posuwają naprzód nowe pytania. Nowe pytanie często warte jest dwukroć więcej niż najlepsza odpowiedź na pytanie stare, albowiem poszukiwanie odpowiedzi jest zazwyczaj wysiłkiem zrozumienia w ramach sensu już istniejącego, podczas gdy zadawanie nowych pytań tożsame jest z tworzeniem również znaczeń nowych²⁷.

Prace doświadczalne: diagnostyczne, prognostyczne i wdrożeniowe utwierdziły nas w przekonaniu, iż w praktyce społecznej, w zakresie kształcenia kandydatów na nauczycieli przedszkoli na poziomie wyższym, można już spożytkować poczynione ustalenia teoretyczne i empiryczne. Szkoła wyższa kształcąca nauczycieli stanowi przecież

26. Por. M.J.Siemek, *Filozofia, dialektyka, rzeczywistość*, PIW, Warszawa 1982.

27. Por. K.Duraj-Nowakowa, *Gotowość zawodowa nauczycieli*, Wyd. Nauk. WSP, Kraków 1986. - Też: *Kształtowanie gotowości zawodowej studentów*, Wyd. Nauk. WSP, Kraków 1989.

system samoregulujący swoje funkcjonowanie, więc badania nad gotowością zawodową kandydatów na nauczycieli stanowią pożądaną dopływ informacji zwrotnej, która jest niezbędna dla ciągłej regulacji pracy uczelni i przyrównywania wyników jej działalności do wymagań współczesnej szkoły, systemu oświaty.